

UOT 159.9

Zülfıyyə RUFƏT qızı Rüstəmovə

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Pedaqoji psixologiya
kafedrasının müəllimi, fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant*

<https://orcid.org/0000-0002-2763-3671>

E-mail: rustamovazulfiyya@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(5\).196-200](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(5).196-200)

FƏRQLİ ÖZÜNƏMƏNASİBƏT STRUKTURLARINA MALİK TƏLƏBƏLƏRİN ŞƏXSİYYƏT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Zulfiya RUFAT Rustamova

*lecturer at the department of Educational Psychology at Azerbaijan State
Pedagogical University, doctoral student in the program of doctor of philosophy
of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan*

PERSONAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS WITH DIFFERENT SELF-ESTEEM STRUCTURES

Зульфия Руфат гызы Рустамова

*преподаватель кафедры Педагогической психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,
диссертант по программе доктора философии*

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТУДЕНТОВ С РАЗЛИЧНЫМИ СТРУКТУРАМИ САМООТНОШЕНИЯ

Xülasə. Elmi məqalədə fərqli özünəmənasibət strukturlarına malik tələbələrin şəxsiyyət xüsusiyyətləri psixoloji aspektdən təhlil olunur. Tədqiqatda özünəmənasibətin tələbələrin davranışına, emosional vəziyyətinə, ünsiyyət bacarıqlarına və sosial münasibətlərinə təsiri araşdırılmışdır. Qeyd edilir ki, özünəmənasibət insanın özünə verdiyi dəyəri, özünüqiymətləndirmə səviyyəsini və şəxsi keyfiyyətlərinə münasibətini əks etdirən mühüm psixoloji amildir. Araşdırmada özünəmənasibətin formalaşmasına ailə mühiti, sosial münasibətlər, təhsil prosesi və fərdi psixoloji xüsusiyyətlərin təsiri xüsusi vurğulanır. Müəllif qeyd edir ki, tələbələrin sağlam şəxsiyyət inkişafı üçün müsbət özünəmənasibətin formalaşdırılması vacib şərtlərdən biridir.

Açar sözlər: *tələbələr, fərqli özünəmənasibət strukturu, şəxsiyyət xüsusiyyətləri, özünüqiymətləndirmə, özünəmaraq, özünəhörmət*

Abstract. The scientific article analyzes the personality traits of students with different self-attitude structures from a psychological perspective. The study examined the impact of self-attitude on students' behavior, emotional state, communication skills, and social relationships. It is noted that self-attitude is an important psychological factor reflecting a person's self-worth, level of self-esteem, and attitude toward personal qualities. The study emphasizes the influence of family environment, social relationships, educational process, and individual psychological characteristics on the formation of self-attitude. The author notes that the formation of a positive self-attitude is one of the important conditions for the healthy development of students' personalities.

Keywords: *students, various structures of self-perception, character traits, self-esteem, personal interest, self-respect*

Аннотация. В научной статье анализируются с психологической точки зрения личностные черты студентов с различными структурами самооотношения. Исследование рассматривает влияние

самоотношения на поведение студентов, их эмоциональное состояние, коммуникативные навыки и социальные отношения. Отмечается, что самоотношение является важным психологическим фактором, отражающим чувство собственного достоинства, уровень самоотношения к личным качествам. В исследовании подчеркивается влияние семейной среды, социальных отношений, образовательного процесса и индивидуальных психологических особенностей на формирование самоотношения. Автор отмечает, что формирование позитивного самоотношения является одним из важных условий здорового развития личности студентов.

Ключевые слова: студенты, различные структуры самовосприятия, черты характера, самоотношение, личный интерес, самоуважение

Gənclik yaş dövrü tələbənin bu yaş dövründə özünə qarşı yeni bir münasibət səviyyəsinin - özünəmənasibətin inkişaf etməsi ilə xarakterizə olunur. Gənclik yaş dövründə fərdi özünüqiymətləndirmədən daha ümumi, vahid özünüqiymətləndirmə anlayışına keçid baş verir. Bu, başqalarının münasibətlərindən və qiymətləndirmələrindən, fərdi uğurlardan və uğursuzluqlardan, müxtəlif situasiya təsirlərindən nisbətən müstəqil olan şəxsi özünəmənasibətin inkişafı üçün şərait yaradır.

Tədqiqatçı alim M.C.İsmayılovanın fikrincə, tələbələrin sosiallaşması pedaqoji-psixoloji problemlər arasında mühüm yer tutmaqla ali təhsilin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir. Cəmiyyətin həyatında köklü dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdə şəxsiyyətin formalaşması təhsilin yeni paradigmasını, təlim və tərbiyənin məzmununun yenilənməsini, sosiallaşmanın innovativ texnologiyalarının inkişaf etdirilməsini tələb edir [1,s.98].

Bu yaş dövründə özünədərkin iki mühüm forması: yetkinlik hissi və Mən konsepsiyası ardıcıl olaraq təzahür edir. Mən konsepsiyası sosial əlaqə prosesində insanda psixi inkişafın qaçılmaz və həmişə təkrarolunmaz nəticəsi kimi nisbətən sabir və daxili dəyişikliklərə məruz qalan insanlarda özünü göstərir [2,s.146-147].

Gənclik dövrü özünüqiymətləndirmə artıq sadəcə özünü müşahidə və dəyərləndirmə prosesi kimi deyil, həm də davranışların şüurlu təhlili və idarə olunması forması kimi təzahür edir. Gənc fərd öz hərəkətlərinə, qərarlarına və sosial münasibətlərinə daha çox diqqət yetirir, onları dəyərləndirməyə başlayır və nəticədə özünə qarşı məsuliyyət hissi formalaşır [3, s.44].

L.V. Boqolomovanın fikrincə, tələbələrin özünə münasibəti ətraf mühətdən, xüsusilə də tələbə kollektivindən asılıdır. Çünki məhz burada şəxsiyyətin formalaşması baş verir. Tələbə öz peşəkar inkişaf yolundan keçir. Özünütəhsil və özünüinkişaf sistemi formalaşır [4].

T.A.Kobzar və A.A.Kuznesova qeyd edir ki, bu yaş dövründə özünə münasibət fərdin özünədərkinin əsas formalaşması, ümumi sosial adaptasiyanı, yaşla bağlı xüsusiyyətləri müəyyən edən və davranış və fəaliyyətin nəzarətçisi olan əsas amildir [5].

Özünəmənasibət psixologiyasındakı müasir irəliləyişlər insanın özünəmənasibətini araşdırmaq üçün üç fərqli yanaşmanın mövcudluğunu göstərir: 1) özünəmənasibəti özünədərkin affektiv komponenti kimi anlamaq (özünəmənasibət strukturunda özünədərki); 2) şəxsiyyət xüsusiyyəti kimi (şəxsiyyət strukturunda özünəmənasibət); 3) özünütənzimləmənin komponenti kimi (özünəmənasibət sistemində özünütənzimləmə). Onların inteqrasiyası fəaliyyətin, şəxsiyyətin və (özünəmənasibət) şüurunun vəhdəti metodoloji təklifinə əsasən mümkündür [6].

Öz-özünə anlayışın sistemli təhlili onu eyni zamanda insan varlığının üç səviyyəsində təmsil olunduğunu nəzərə almağı əhatə edir: fəaliyyət, bu fəaliyyətin subyektı kimi fərd və şəxsiyyətin əsas mənası kimi özünədərki.

Hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaqla fərd özünü həmin fəaliyyətin subyektı kimi başa düşür. Bu anlayışın nəticəsi fərdin özünəmənasibətinin özünədərki motivləri ilə əlaqəli olaraq Mənin şəxsi mənasının özünədərki ifadəsi kimi ortaya çıxmasıdır. İnsanın sosial və psixoloji varlığında ən vacib münasibətlərdən biri onun özünə, öz şəxsiyyətinə münasibətidir. İnsanın davranışı həmişə bu və ya digər şəkildə, onun özü və necə olmalı olduğu haqqında təsəvvürləri ilə bağlıdır.

Öz-özünə anlayışın tənzimləyici təsirinin təbiəti, onun şəxsiyyətdaxili təyinetmə prosesində iştirakının genişliyi və dərinliyi ilə müəyyən edilir. İnsanın özünə münasibəti sosial fəaliyyətin təzahürünə təsir göstərir, onun adekvatlığını və fərqlənməsini müəyyən edir. Bu, davranışın özünütənzimləməsi üçün motiv kimi xidmət edir və davranış aktının bütün mərhələlərində,

motivasiyaedici komponentlərindən başlayaraq fərdin davranışın əldə edilmiş təsirini qiymətləndirməsi ilə bitən şəkildə gerçəkləşir [7].

Bu məqalənin kontekstində özünəmənasibət, fərdin öz mənlilik anlayışına müsbət münasibət dərəcəsini ifadə edən vahid, birözlülük və universal bir konstruksiya olan ümumiləşdirilmiş bir münasibət hesab olunur. Özünəmənasibət sosial təsir və qarşılıqlı təsir nəticəsində inkişaf edir, burada hər bir konkret sosial inkişaf vəziyyəti aparıcı fəaliyyətlərin iyerarxiyasını və onlara uyğun fundamental motivləri və dəyərləri, sosial təmsilləri, stereotipləri və standartları və davranış normalarını müəyyən edir ki, bunlarla əlaqədar olaraq fərdin öz mənliliyini başa düşməsi və ona şəxsi məna qatması təmin edilir.

Özünəmənasibətin dörd emosional komponentdən ibarət makrostrukturu var: özünəmənasibət, özünəmarah, özünəmənasibət və başqalarının gözlənilən münasibəti. Həmçinin, hər biri Mənin mənası ilə xüsusi olaraq əlaqəli olan iki alt sistem var: özünüqiymətləndirmə sistemi və emosional-dəyər sistemi. Özünüqiymətləndirmə sistemi başqaları ilə müqayisə funksiyasını yerinə yetirir ("Başqaları ilə müqayisədə Mən") və emosional-dəyər sistemi özünüqiymətləndirmənin subyektiv əhəmiyyətini bildirir ("Mənim məna münasibəti").

Özünəmənasibətin bu makrostrukturu, özünəmənasibətin dörd emosional komponentinin (özünəmənasibət, özünə mənası, özünə maraqlı və başqalarının gözlənilən münasibətlər) müəyyən bir iyerarxiyada düzülüyünü, bir komponentin dominant, digərlərinin isə təbə olduğunu göstərir. Birlikdə, bunlar özünə mənası və ya əleyhinə ümumiləşdirilmiş bir məna verir [8]. Yüksək psixoloji yaşa malik qrup tədqiq edilən bütün qruplar arasında ən yüksək başqalarının münasibəti balı və özünüdərk şkalasında ən aşağı balı nümayiş etdirdi. Bu qrupdakı gənc oğlan və qızlar arasında həm ölçülülük, həm də dialoqa hazırlıq baxımından özlərinə münasibətlərinin emosional quruluşu inkişaf etməmiş ola bilər; onlar həmişə dəyişən həyatın şərtlərində və öz inkişaflarında, insan münasibətlərinin mürəkkəb sistemi daxilində özlərini adekvat şəkildə başa düşə bilmirlər.

Psixoloji yaş aşağı olan qrup, tədqiq olunan bütün qruplar arasında ən yüksək özünü

günahlandırma balı, başqalarından gözlənilən münasibətlər, başqalarının münasibətləri, özünəmənasibət və özünəmənasibət maraqlı şkalaları üzrə isə ən aşağı ballar nümayiş etdirir. Bu, *birincisi*, gənc oğlan və qızların öz uğursuzluqlarına və çatışmazlıqlarına görə özlərini günahlandırmağa hazır olmalarını, həmçinin daxili münaqişələrin, şübhələrin və öz-özünə fikir ayrılıqlarının mövcudluğunu göstərə bilər. *İkincisi*, şəxsiyyətlərinin və fəaliyyətlərinin başqalarında hörmət, rəğbət, təsdiq və anlayış yarada biləcəyinə dair şübhələri, *üçüncüsü*, onların özlərinin fəaliyyət və nəticələrin əsas mənbəyi olması fikri mühüm rol oynayır. Bəzi hallarda özlərinə hörmət və rəğbət bəsləmək üçün bu qrupun üzvləri özlərini başqalarından ayırmalı, onlara hörmət və rəğbət bəsləmədən özlərinə qarşı düşmən münasibət gözləməlidirlər.

Tədqiqat yaşlarını az qiymətləndirən, şışirdən və adekvat qiymətləndirən gənc oğlan və qızlarda özünəmənasibət göstəricilərinin struktur xüsusiyyətlərini aşkar etmişdir. Qarşılıqlı korrelyasiya matrislərinə əsasən, ən əhəmiyyətli və əsas özünəmənasibət göstəricilərini birləşdirən özünəmənasibət göstəricilərinin strukturoqramları qurulmuşdur. Psixoloji yaş şışirdilmiş gənc oğlan və qızların özünəmənasibət strukturunda yuxarıda sadalanan göstəricilərlə yanaşı, özünəmarah və özünügünahlandırma kimi göstəricilər də əsasdır. Bu o deməkdir ki, insanın öz düşüncələrinə və hisslərinə diqqət yetirməsi və başqaları üçün öz cəlbədiciliyinə inam bu qrupun ümumi özünəmənasibət strukturuna ən böyük təsir göstərir.

İkinci qrup nümayəndələrinin özünəmənasibət strukturunu təhlil edərək deyə bilərik ki, yuxarıda sadalananlarla yanaşı, özünəmənasibət və özünəmarah əsas göstəricilər arasındadır. Müstəqil, güclü iradəli, enerjili və etibarlı, özünəmənasibət etmək üçün səbəbləri olan, düşüncələrinə və hisslərinə diqqət yetirən və başqaları üçün cəlbədiciliyinə inamlı özünüdərk adekvat psixoloji yaşa malik gənc oğlan və qızların ümumi özünüdərk strukturuna ən böyük təsir göstərir.

Adekvat psixoloji yaşa malik gənc oğlan və qızların özünəmənasibət strukturunda aparıcı göstəricilər özünəmarah, özünəmənasibət, özünüanlama və başqalarına münasibətdir. Müvafiq olaraq bu göstəricilər ikinci qrupda özünüqiymətləndir-

mə ilə əlaqələndirilir. Yəni, bu qrupun üzvləri daxili motivasiya və məqsədlərin, hərəkət və nəticələrin səbəblərinin etibarlılığını və ardıcılığını nə qədər çox hiss etsələr, yaşlarını bir o qədər adekvat qəbul edirlər. Üçüncü qrupda yuxarıda sadalananlarla yanaşı, özünəmənasibətin əsas göstəriciləri özünəəğbət və özünü-qəbuletmə, yəni əhəmiyyətli detallarda özünü-təsdiqləmə, özünəinam və müsbət özünəmənasibətdir ki, bunlar da psixoloji yaşı aşağı olan gənc oğlan və qızların ümumi özünəmənasibətin ən böyük təsir göstərir. Özünü-qəbul etmə kimi bir göstərici özünəmənasibət strukturunda həm əsas, həm də aparıcıdır, yəni özü ilə razılaşma, istəklərinin təsdiqi, özünü olduğu kimi emosional, qeyd-şərtsiz qəbul etmək nə qədər aşağı olarsa, bu qrupun nümayəndələrinin özünə mənasibəti də bir o qədər aşağı olar.

Elmi ədəbiyyatda özünəmənasibət makrostrukturunun emosional komponentlərinin spesifik iyerarxiyasına malik şəxsiyyətin necə xarakterizə olunduğunu göstərən heç bir empirik məlumat yoxdur. Bu, tədqiqatımızın elmi yeniliyini müəyyən edir. Beləliklə, hər dörd qrupda aşkar edilən əhəmiyyətli fərqlər özünəmənasibət strukturunun emosional komponentlərinin fərqli iyerarxiyalarını əks etdirən müəyyən şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin mövcud olduğunu göstərir.

Özünəmənasibət strukturunun spesifik aparıcı emosional komponentinə malik şəxsiyyətin psixi xüsusiyyətləri başqalarına və özünəmənasibətdə müəyyən sosial davranışlara və gözləntilərə malik olması gözlənilir. Bu nəticələr tədqiqatımızın hipotezini dəstəkləyir. Dördüncü qrup istisna olmaqla subyektlərin dörd qrupunun sayı az olduğundan bu, özünəmənasibət makrostrukturunun aparıcı emosional komponentinə əsaslanaraq şəxsiyyət növlərini müəyyən etməyə imkan vermədi.

Nəticə. Özünəmənasibət göstəricilərinin struktur təşkilindəki xüsusiyyətlər psixoloji və xronoloji yaş nisbətlərinin fərqli olduğu qruplarda müəyyən edilmişdir. Daha yüksək psixoloji yaşa malik gənc oğlan və qızların

şəxsiyyət xüsusiyyəti strukturunun integrasiyası və təşkilinin yüksək göstəriciləri ilə xarakterizə olunduğu aşkar edilmişdir. Özünəmənaq, avtosimpatiya, başqalarından gözlənilən münasibət, özünəhörmət və özünününahlandırma bu qrupda özünəmənasibətin ümumi strukturuna böyük təsir göstərir.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə tələbələrin şəxsiyyət inkişafı və psixoloji sağlamlığı cəmiyyətin diqqət mərkəzində olan mühüm məsələlərdən biridir. Ali təhsil mühitində tələbələrin özünəmənasibəti onların akademik fəaliyyəti, sosial münasibətləri və gələcək peşəkar inkişafı ilə sıx bağlıdır. Özünəmənasibətin düzgün formalaşmaması özünəinamın azalmasına, emosional gərginliyə və sosial uyğunlaşma problemlərinə səbəb ola bilər. Buna görə də fərqli özünəmənasibət strukturlarına malik tələbələrin şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi həm psixologiya elmi, həm də təhsil sistemi üçün aktual əhəmiyyət daşıyır.

Problemin elmi yeniliyi. Tədqiqatda fərqli özünəmənasibət strukturlarına malik tələbələrin şəxsiyyət xüsusiyyətləri kompleks şəkildə təhlil edilmişdir. Özünəmənasibətin emosional sabitlik, özünüqiymətləndirmə, ünsiyyət bacarıqları və sosial davranışla qarşılıqlı əlaqəsi elmi əsaslarla araşdırılmışdır. Məqalədə tələbələrin şəxsiyyət inkişafında müsbət və mənfi özünəmənasibət formalarının psixoloji təsiri müqayisəli şəkildə təqdim olunmuş və bu amillərin davranış xüsusiyyətlərinə təsiri müəyyən edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində çalışan psixoloqlar, müəllimlər və tərbiyəçilər üçün praktik əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə əldə olunan nəticələr tələbələrin psixoloji problemlərinin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və onların aradan qaldırılması istiqamətində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda tələbələrdə müsbət özünəmənasibətin formalaşdırılmasına yönəlmiş psixoloji proqramların hazırlanması və tətbiqi üçün elmi əsas yaradır. Bu yanaşmalar tələbələrin sosial uyğunlaşmasının, emosional sabitliyinin və akademik nailiyyətlərinin yüksəldilməsinə kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. İsmayılova M.C. Ali təhsil müəssisələrində gənclərin uğurlu sosiallaşmasının psixoloji şərtləri. Sosial və humanitar elmlərin müasir problemləri. Elmi əsərlər toplusu. ISSN 2409-8817. Cild 89, № 4, –2022. –97-100.

2. İsmayılova M.C., Hüseynov Y.D. Müasir yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişafı və psixoloji xüsusiyyətləri. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, ISSN 2409-8817.Cild 90, №2, –2023.– 143-147.
3. Əfəndiyeva Ü.A., Əhmədova G. Gənclərin şəxsiyyətinin formalaşmasında özünüqiymətləndirmə amilinin psixoloji əsasları. İSN 2409-0859 Sosial və humanitar elmlərin müasir problemləri. Elmi əsərlər toplusu. № 44, 2025, I hissə
4. Андреева И.Г. Исследование особенностей самоотношения подростков / И.Г. Андреева // Гаудеамус. – 2016. – №2. – С.89-93.
5. Богомоллова Л. В. Самоотношение подростков и переживание проблем школьной жизни // Наука и инновации в XXI веке: актуальные вопросы, открытия и достижения. –2020. –С. 184-186.
6. Кобзарь Т. А., Кузнецова А. А. Критерии успешности учебной деятельности в подростковом возрасте // Коллекция гуманитарных исследований. –2017. № 4 (7). –С. 52–59.
7. Пархоменко О. Г. Имплицитные представления современных студентов педагогического университета о человеке с высоким уровнем интеллекта // Научное мнение.- 2021. № 4. -С. 83–90. DOI: 10.25807/22224378_2021_4_83
8. Пушкина И. В. Темперамент и успешность учебной деятельности студентов // Психология, образование: актуальные и приоритетные направления исследований: материалы Международной научно-практической конференции студентов, магистрантов, аспирантов, молодых ученых и их наставников (Тверь, 29 апреля 2019 года). –Тверь: Тверской государственный университет, –2019. –С. 178–181
9. Рыжов Б. Н., Котова О. В. Динамика половозрастных особенностей мотивации в эпоху юности и молодости // Системная психология и социология. –2021. № 2 (38) –С. 23–40. DOI 10.25688/2223- 6872.2021.38.2.03.
10. Brigley B. J. Facilitating student performance conversations: A framework for success // Nurse Education Today. –2018. Vol. 68. –P. 172–176. DOI: 10.1016/j.nedt. 2018.06.008
11. Kibal'chenko I. A., Eksakusto T. V. Modern students' mental representations of success // International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE). – 2019. Vol. 7. № 1. –P. 1–13. DOI: 10.5937/ijcrsee1901001K
12. Van Rooij E. C. M., Jansen E. P. W. A., Vande Grift W. J. C. M. First-year university students' academic success: The importance of academic adjustment // European Journal of Psychology of Education. –2018. Vol. 33 (4). –P. 749–767. DOI: 10.1007/s10212-017-0347-8 39

Redaksiyaya daxil olub: 22.07.2026